

Филозофски факултет Универзитета у Београду |2022

Центар за српске студије Филозофског факултета |2022

**Болести, ратови и глад –
српски народ пред
изазовима у прошлости
и садашњости**

Тематски зборник радова

Београд, 2022.

*Болести, ратови, глад – српски народ пред изазовима у
прошлости и садашњости*

Зборник радова

Сузана Рајић (уредник)

Београд, 2022.

Издавач

Центар за српске студије, Филозофски факултет, Универзитет у
Београду
Чика Љубина 18–20, Београд 11000, Србија

Рецензенти

Проф. др Владан Гавриловић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду

Проф. др Славиша Недељковић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет у Нишу

Др Јасмина Милановић, научни саветник
Институт за савремену историју, Београд

Техничка припрема

Данко Леовац

E-ISBN: 978-86-920397-6-8

Овај зборник је настао у оквиру научноистраживачког пројекта
Човек и друштво у време кризе 2, који финансира
Филозофски факултет Универзитета у Београду.

САДРЖАЈ

- 9 | Сузана Рајић, *УВОДНА РЕЧ*
- 11 | Жарко Илић, *СТАНОВНИШТВО „ОТРГНУТИХ ПРЕДЕЛА“ И РАЗГРАНИЧЕЊЕ КНЕЖЕВИНЕ СРБИЈЕ И ОСМАНСКОГ ЦАРСТВА 1830–1834 – ИЗМЕЂУ СТРАХА И НАДЕ*
- 35 | Милош Јагодић, *МАТЕРИЈАЛНА ПОМОЋ КНЕЖЕВИНЕ СРБИЈЕ СРБИМА У СРПСКОЈ ВОЈВОДОВИНИ 1848–1849.*
- 57 | Александар М. Савић, *СРПСКИ НАРОД У ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ – ЗУЛУМИ, ГЛАДНЕ ГОДИНЕ, ПОБУНЕ И ВАНРЕДНИ НАМЕТИ. ПРИМЕР НИШКОГ САНЦАКА (1839–1856)*
- 93 | Данијел Радовић, *СТУДИЈЕ СРБИЈАНСКИХ СТУДЕНАТА У ИНОСТРАНСТВУ КАО ЗДРАВСТВЕНИ ИЗАЗОВ ЧЕТРДЕСЕТИХ И ПЕДЕСЕТИХ ГОДИНА 19. ВЕКА*
- 117 | Сузана Рајић, *ИЗА ФРОНТА – ЖИВОТ У ПРЕСТОНИЦИ УОЧИ И ТОКОМ РАТА ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ И НЕЗАВИСНОСТ 1876. ГОДИНЕ*

- 135 | Кристиан Јерић, *ОРГАНИЗАЦИЈА ЗДРАВСТВЕНЕ ЗАШТИТЕ У ВОЈВОДСТВУ СРБИЈИ И ЈУЖНОЈ УГАРСКОЈ ОД 1849. ДО 1896. ГОДИНЕ*
- 157 | Урош Шешум, *МОБИЛИЗАЦИЈА ЈАВНОСТИ И ДРУШТВА КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ ТОКОМ АНЕКСИОНЕ КРИЗЕ 1908–1909.*
- 183 | Danko Leovac, *EVERYDAY LIFE DURING WORLD WAR I – EXAMPLE OF OCCUPIED SERBIA (1916–1918)*
- 207 | Чедомир Антић, *МЕЂУНАРОДНЕ САНКЦИЈЕ НАД СРБИЈОМ И ЦРНОМ ГОРОМ (1991–2001) – ЦИЉЕВИ, ЗЛОЧИНИ, ЕКСПЕРИМЕНТ, ПОСЛЕДИЦЕ И ДОМЕТИ*
- 225 | Мирослав Радивојевић, *ЧЕТВРТО БОМБАРДОВАЊЕ БЕОГРАДА У ЈЕДНОМ ВЕКУ – ПРКОС И СТРАХ МАРТА 1999. ГОДИНЕ*

Др Данијел Радовић
научни сарадник
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју
danijel.radovic@f.bg.ac.rs

СТУДИЈЕ СРБИЈАНСКИХ СТУДЕНАТА У ИНОСТРАНСТВУ КАО ЗДРАВСТВЕНИ ИЗАЗОВ ЧЕТРДЕСЕТИХ И ПЕДЕСЕТИХ ГОДИНА 19. ВЕКА

Апстракт: Прве генерације српских студената приликом студирања у иностранним државама суочавале су се са великим изазовима. Они нису били само културолошки, идеолошки, политички и научни, већ једним делом и здравствени. Српска историографија није том питању посветила превелику пажњу. Другачија клима и другачије хигијенско-здравствене навике имале су утицај на здравствено стање државних питомаца. Њихови извештаји Министарству просвете, крајем четрдесетих и почетком педесетих година 19. века пуни су различитих жалби на здравствене тегобе. Оправдано је мишљење да су поједини благодејанци таквим молбама настојали да од Министарства просвете извуку повишицу благодејанија или промену места студирања. Међутим, не треба пренебрегнути чињеницу да су у периоду 1847–1850. преминула четворица студената као и да је неколико њих због нарушеног здравља било приморано да превремено прекине своје студије и врати се назад у земљу. Рад је написан на основу необјављених и објављених извора, те релевантне научне литературе.

Кључне речи: благодејаније, колера, здравље, државни питомци, студије у иностранству, Министарство просвете, Петар Ј. Радовановић, Арсеније Стефановић, Димитрије Димитријевић, Петар Протић Сокољанин.

* * *

Услови студирања

„Тежко је (то) у странству боловати.
Но ја нисам очајавао, и то ме још весели,
да при свем том великом патењу ниједног часа ни школског,
ни библиотеке нисам ипак изгубио.“ (Димитрије Матић¹)

---

¹ Д. Матић, *Ђачки дневник (1845–1848)*, приредили Љ. Дурковић-Јакшић и др., Београд, 1974, 36.

Изградња институција и јачање чиновничког апарата наметнуло је у Кнежевини Србији потребу за образованим људима. Прва група србијанских питомаца на студије у иностранство упућена је 1839. године.² Тиме је отпочело прво планско школовање „отачествених синова“ на страним универзитетима. Студенти су добијали стипендију, односно „благодејаније“ за студије на страни. Бирани су по строгим критеријумима, те су на школовање о државном трошку слати само они који су имали најбољи успех на Лицеју. Избор питомаца се углавном вршио у складу са занимањима која су државном организму у датом тренутку била најпотребнија. Примера ради, 1846. предвиђено је да се студенти највише упућују на војне и правне науке, те филозофске и камералне.³ Од благодејанаца се очекивало да марљиво уче, примерено се понашају, шаљу семестралне извештаје о успеху на студијама, али и да не забораве на своју народност. У случају „лакомислености, неуредности и неваљалости“, лако би долазили у ситуацију да им се укине стипендирање од стране државе.⁴

Студентима из Србије који су студирали у иностраним земљама највише се бавила Љубинка Трговчевић.⁵ О првим генерацијама која су своја знања стицали на страним универзитетима писали су још и Јован Милићевић, Војислав Павловић,

² Сви датуми у раду су наведени по новом календару, осим ако није другачије назначено.

³ Државни архив Србије (=ДАС), Министарство просвете и црквених дела – Просветно одељење (=МПс), 1847, Ф VI, Р 434; Ж. Спасић, *Образовање првих српских питомаца у страним високошколским установама*, Пола века науке и технике у Србији 1804–1854, Крагујевац, 1996, 474.

⁴ Љ. Трговчевић, *Планирана елита*, Београд, 2003, 33–37; Ј. Милановић, *Правила и нацрт закона о питомцима школа у Србији*, Годишњак за друштвену историју 1–2 (2001), 45–56; Ј. Милићевић, *Прва група србијанских студената државних питомаца школованих у иностранству (1839–1842)*, Друштвене појаве у Србији XIX века, приредио Р. Љушић, Београд, 2002, 30–45.

⁵ Љ. Трговчевић, *Докторати студената на немачким универзитетима од 1885. до 1914. године*, Историјски часопис 40–41 (1993–1994), 249–280; иста, *Студенти из Србије и Црне Горе у Хајделбергу од 1870. до 1914. године*, Годишњак за друштвену историју 2 (1995), 183–193; иста, *Први студенти из обновљене Србије на универзитету у Берлину (1842–1853)*, Пола века науке и технике у Србији 1804–1854, 570–579; иста, *Студенти из Србије у Швајцарској до краја Првог светског рата*, Историјски часопис 44 (1997), 181–208; иста, *О студенткињама из Србије на страним универзитетима до 1914. године*, Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века, 2. Положај жене као мерило модернизације, Београд, 1998, 83–100; иста, *Планирана елита*; иста, *Nördliche oder südliche Universitäten?: serbische studenten and deutschen Universitäten im 19. jahrhundert*, Jahrbuch für Europäische geschichte 6 (2005), 55–76; иста, *Чужња за домовином и светлости веллеграда: српски студенти у страним земљама*, Приватни живот код Срба у деветнаестом веку, приредили А. Столић и Н. Макуљевић, Београд, 2006, 483–506.

Јасмина Милановић и Милош Јагодић.⁶ Не треба изгубити из вида ни значајне личности који су били државни питомци попут Јована Ристића, Јеврема Грујића или Петра Протића Драгачевца, у чијим је научним биографијама обрађен период њихових студија у иностранству.⁷

О суочавању српских студената са наставним, културолошким, политичким или идеолошким изазовима већ је писано. Ако се изузму две стране из рада *Чезња за домовином и светлости велеграда* Љубинке Трговчевић, здравствени изазови првих генерација српских питомаца нису били предмет посебног посматрања. Ипак, сачувани извори дају довољно материјала да се том проблему може посветити један овакав рад. Ту пре свега мислимо на наративне изворе попут дневника Димитрија Матића или Јеврема Грујића и осталих питомаца, као и архивске, у виду молби које су државни питомци слали Министарству просвете.⁸ Четрдесетих и педесетих година приметно је да су благодејанци поред школских успеха, у извешајима обавештавали и о свом здравственом стању. Тако је, примера ради, Рајко Јовановић Лешјанин писао да је „савршено здрав“, али и да је боловао од грознице двадесет дана.⁹ Слично је и Владимир Јовановић 1855. констатовао да га служи „савршено здравље“.¹⁰

Већ је прелазак Саве и напуштање отаџбине за прве генерације српских питомаца био својеврсни одлазак у непознато који је са собом носио осећај неизвесности и страха. То можда најбоље илуструје пасус из успомена Филипа Христића: „Једном замркнуемо у једној пустари, нигде живе душе, и ту наложимо ватру и преноћимо. Но пошто је г. Миловук чуо да има пустаија у том крају и да нападају путнике, он страшљивији од свију нас, улије нам такав страх, да целу ноћ нисмо ока затворили. Коста Магазиновић био је већ официр у војсци, и понео је са

---

⁶ Ј. Милићевић, *нав. дело*, 30–46; В. Павловић, *Српски студенти у Паризу 1839–1856*, *Историјски часопис* 33 (1986), 187–202; Ј. Милановић, *нав. дело*, 45–73; М. Јагодић, *Српски студенти у Паризу шездесетих година XIX века*, *Зборник Матице српске за историју* 79–80 (2009), 175–182.

⁷ Ј. Милићевић, *Јеврем Грујић. Историјат светоандрејског либерализма*, Београд, 1964; Ж. Спасић, *Петар Протић Драгачевац. Животни пут и дело*, Крагујевац, 1984; Д. Радовић, *Јован Ристић: биографија државника*, необјављена докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд, 2020.

⁸ Ми ћемо у раду користити савремени термин Министарство просвете, а не Попечитељство просвештенија како је гласио тадашњи званични назив.

⁹ ДАС, МПс, 1848, Ф III, Р 154.

¹⁰ Исто, 1855, Ф II, Р 15.

собом два пиштоља и сабљу, и он нас је храбрио да се не плашимо. Но, хвала Богу, осване дан и ми пођемо даље, ништа не претрпевши но зиму и страх.“¹¹

Страх је био присутан од самог почетка. Од студената се очекивало да се снађу у непознатом граду и непознатој земљи, што је подразумевало проналазак „квартира“, упис на универзитет, слушање предавања, извршавање школских обавеза, правилно распоређивање благодетанија, како на факултетске обавезе, тако и на трошкове живота. Све у свему, питомци су били принуђени да самостално организују живот у потпуно новој средини чији језик, обичаје и навике нису довољно добро познавали.¹² Генерације које су се школовале четрдесетих и педесетих година прве су искусиле све те изазове, и крчиле пут за оне који су долазили касније, о којима је рачуна већ водила држава и људи у њој који су имали вишедеценијско искуство слања питомаца у стране државе.¹³

Српски студенти су махом упућивани на студије у Хабзбуршку монархију, немачке универзитетске центре, Париз и Швајцарску. Поред студената који су се школовали у западноевропским земљама било је и оних који су слати у Русију, првенствено у Кијев на тамошњи универзитет или Духовну академију. Међутим, у извештајима који су Министарству просвете тих година слали студенти попут Пантелије Срећковића, Алимпија Васиљевића и других нисмо наишли на жалбе на услове или здравствено стање, што не значи да их није било.

Некако се чини да је Берлин, као најсевернија тачка Европе у који су упућивани питомци, у погледу климатских услова задавао највише проблема младим Србима. Димитрије Матић се жалио на „рђаво време“, и додао у свом дневнику: „Овде је већ ладно. Без јогунчета не може се скоро напоље.“¹⁴ Ни Јовану Ристићу није пријала висока загађеност ваздуха и хладна берлинска клима.¹⁵

¹¹ Ф. Христић, *Успомене*, приредила Ј. Пауновић Штерменски, Београд, 2015, 100.

¹² Љ. Трговчевић, *Чезња за домовином и светлости велеграда*, 483–484.

¹³ „С тога је овоме колу било и одвећ тешко толико година издржати, те неки од туге за завичајем тамо помру, а неки немогав издржати странство и науку, врате се натраг, недовршив одређен им задатак. Сви остали српски младићи, који су после ових долазили у Прајску на науку, нашли су прокрчена пута за познанство и живот међу Немцима. Са развићем лакшег саобраћаја, ови су питомци за време свога школовања и у отачество на виђење са својима, на што они први нису могли ни помишљати.“ М. Алимпић, *Живот и рад генерала Ранка Алимпића: у свези са догађајима из новије српске историје*, Београд, 1892, 21.

¹⁴ Д. Матић, *нав. дело*, 20, 45.

¹⁵ Д. Радовић, *нав. дело*, 26.

Милован Јанковић се пожалио Министарству просвете на престоницу Пруске речима: „[...] овдашњи покварени ваздух, и одвећ рђава рана врло увила, тако да сам у здрављу јако посрнуо; са чега ми доктори саветују Берлин остављати и блажију климу тражити, тим пре, што се већ и јесена берлинска позната магла и влага приближује.“¹⁶ Једини који је заправо тврдио да му одговара Берлин у здравственом погледу био је Петар Протић Сокољанин.¹⁷

Стиче се утисак да су се студенти најмање жалили на временске прилике у Хајделбергу, једном од највећих студентских центара који је био честа дестинација првих генерација србијанских питомаца. Јован Ристић је забележио да је тамо клима „пријатна и угодна.“¹⁸ Истине ради, нисмо наишли ни на жалбе таквог карактера од стране питомаца који су студирали у Бечу. Петар Радовановић и Ђорђе Ценић су се жалили на временске прилике у Халеу и Гетингену. Посебно на прво место, које је по Радовановићевим речима, карактерисао „сумпораст ваздух“.¹⁹ Панта Јовановић је истицао да је клима у Хохенхајму „строга и сурова“.²⁰ Било је и оних којима нису одговарале временске прилике у Паризу. Тако је Јеврем Грујић записао: „По Паризу од многога света дима и прашине ваздух је неки пут тако тежак, да га је мука човеку дисати.“²¹ Са друге стране, Љубомир Ненадовић је истакао Грајфсвалд, градић на обали Балтичког мора, као место за оне који желе да се „одморе од лупе великих вароши, и да се надишу овог здравог ваздуха.“²²

Јован Ристић и Милован Јанковић поред хладне климе помињу велику загађеност ваздуха у Берлину. То је било и више него очигледно свим студентима који су долазили из Србије и који нису били навикнути на живот у великим индустријским центрима. Берлин није био само престоница Пруске, већ и главни немачки индустријски центар у коме је била смештена тешка индустрија.²³ Новија истраживања у светској историографији су показала да што су у

---

¹⁶ ДАС, МПс, 1854, Ф V, Р 381.

¹⁷ П. Протић Сокољанин, *Песме и писма*, приредио С. Војиновић, Љубовија, 1997, 171–172.

¹⁸ ДАС, МПс, 1849, Ф II, Р 189.

¹⁹ Исто, 1847, Ф VII, Р 609.

²⁰ Исто, 1849, Ф I, Р 36.

²¹ Архив Српске академије наука и уметности (=АСАНУ), Историјска збирка (=ИЗ), Заоставштина Драгослава Страњаковића, 14.556/155.

²² Цит. према: Љ. Трговчевић, *Чезња за домовином и светлости велеграда*, 497.

²³ Е. Hobsbawm, *Doba kapitala 1848–1875*, Zagreb, 1989, 168.

деветнаестовековној Европи били већи градови то је у њима стопа смртности била већа повезујући то управо са високим степеном загађености ваздуха и индустријом која је почивала на угљу.²⁴

У историографији је установљено да је благодјејаније које су питомци добијали од државе било довољно за потребе њихових студија.²⁵ Сасвим сигурно и оправдано се то може рећи за период од педесетих година па до краја 19. века. Генерације које су студирале у другој половини четрдесетих година имале су нешто нижа благодјејанија. На основу њихових извештаја и искустава Министарство је постепено повећавало висину благодјејанија које се усталило на 360, односно 400 талира годишње, у зависности од места студирања. Мада су се и тада питомци жалили на висину примања, па је 1861. Коста Јаковљевић, питамац из Париза, писао Министарству: „Јер је заиста могуће једном обитатељу Париза, једући сува леба или меса одпре [једна реч, нечитко – прим. Д. Р.] дана закланог, трпећи зиму у својој на тавану собици, носећи старе и туђе аљине, и избегавати свако друштво људство и са много мање проћи се.“²⁶ Питомци су поред трошкова студирања и становања, успевали да уштеде новац и за додатне часове језика,²⁷ али и за путовања по европским градовима, што најбоље илуструје Матићев дневник. Чини се да је већи проблем студентима педесетих година 19. века од висине благодјејанија представљало то што је оно било нередовно уплаћивано.²⁸

Милован Јанковић је у једном извештају истакао да су студенти заправо падали у дугове или успевали да уштеде не због тога што су им благодјејанија била довољно него и зато што су питомци „још и са друге стране, т. ј. који од оца, који од чиче, који од стрине врло добродошлу крајцару добивали“.²⁹ Било је и оних који су се вратили превремено са студија јер су сматрали да им благодјејаније није

²⁴ L. Cain, S. Chul Hong, *Survival in 19th century cities: The larger the city, the smaller your chances*, *Explorations in Economic History* 46 (2009), 450–463; W. Walker Hanlon, Y. Tian, *Killer Cities: Past and Present*, *American Economic Review: Papers & Proceedings* 105 (2015), 570–575.

²⁵ Љ. Трговчевић, *Чежња за домовином и светлости велеграда*, 498; М. Јагодић, *нав. дело*, 178.

²⁶ ДАС, МПс, 1861, Ф VIII, Р 1444.

²⁷ Занимљиву опаску у погледу додатних часова језика оставио је Петар Протић Сокољанин: „Поред овог несретног познавања учио сам немачки скупо плаћајући што сам у Биограду од шале научити могао кад би само збиљосно таквој шали предао се био.“ П. Протић Сокољанин, *нав. дело*, 178.

²⁸ ДАС, МПс, 1852, Ф VI, бр. 609.

²⁹ Исто, 1851, Ф I, Р 144.

довољно, попут Стојана Николића из Хајделберга 1847. године.³⁰ Судаћи по извештајима студената, предреволюционарна 1847. и револуционарни догађаји који су 1848/49. погодили читаву Европу подигли су цене основних животних намирница. Тако су се студенти у Берлину жалили да је порасла цена огрева и хране.³¹ Да је у томе било истине, показује и то што је Министарство управо у том периоду постепено повећало државне стипендије.³² Мада делује да је Берлин тих година био нешто скупље место за живот од осталих градова, па чак и од Париза. Јован Авакумовић је на основу благодeјанија шездесетих година у Берлину могао да издвоји средства само за два obroка дневно, док је, примера ради, у Паризу могао да једе три пута дневно и да то не утиче на његово материјално стање.³³

Квартури где су студенти били смештени такође су захтевали одређене финансијске издатке. Српски студенти настојали су да буду смештени једни близу других, па се тако дешавало да у Хајделбергу улицу у коју су становали назову „србским сокаком“.³⁴ Важно је истаћи да благодeјаније није омогућавало питомцима луксузан смештај, али јесте да буду сами смештени у соби. Била је то привилегија коју многи од њих нису имали док су студирали на Лицеју у Београду.³⁵

---

³⁰ Стојан Николић је упућен на студије 1845. године. Судаћи по његовим извештајима он је за годину дана својих студија у Хајделбергу примао 120 талира годишње, што јесте била ниска сума. У извештају Николић је написао да се и задужио, а од Министарства му је стигао одговор да је то његова грешка, јер није лепо прераспodelио благодeјаније (ДАС, МПс, 1847, Ф VI, Р 434). Димитрију Матићу који се 1845. упутио у иностранство испрва је било одобрено благодeјаније од 180 талира, који је касније повећавано (ДАС, МПс, 1845, Ф V, Р 25).

³¹ Рајко Јовановић Лешјанин је истакао да се 1848. због „строге зиме“ морао задужити за дрва. ДАС, МПс, 1847, Ф VII, Р 609; 1848, Ф III, Р 154.

³² Примера ради у генерацији која је 1846. упућена у иностранство, војним питомцима је одређено 300, а осталима 260 талира. Тројица војних питомаца су своје студије завршили са 400 талира годишње, а остали, у зависности од случаја до случаја са 300 или више талира (ДАС, МПс, 1847, Ф VII, Е 609; 1850, Ф II, Р 367). Дobar пример представља и случај Рајка Јовановића Лешјанина. Он је 1848. у Хајделбергу уживао годишње благодeјаније од 260, које му је повишено на 300, а наредне године приликом планираног преласка у Берлин одобрено је да му се благодeјаније повећа на 360 талира (ДАС, МПс, 1848, Ф III, Р 154; 1849, Ф I, Р 35). Четворици студената који су послати септембра 1849. у Хајделберг одобрено је благодeјаније између 300 и 375 талира: Јеврему Грујићу 300, Миловану Јанковићу 360, а Радојици Јовановићу и Крсти Марковићу по 375 (ДАС, МПс, 1849, Ф III, Р 224).

³³ Ј. Ђ. Авакумовић, *Мемоари*, приредио С. Турлаков, Сремски Карловци–Нови Сад, 2008, 38.

³⁴ Д. Радовић, *нав. дело*, 46.

³⁵ М. Југовић, *Прва београдска гиманзија. Прошлост, културни и национални значај прве средње школе у Србији*, Београд, 1939, 68; Љ. Трговчевић, *Чезња за домовином и светлости велeграда*, 498.

Исхрана је такође била важно питање и за њу је требало правилно распоредити новчана средства, па ни то није ишло лако. Тако се Петар Протић Сокољанин жалио да „једна бресква кошта 100 пара“. У неколико молби Министарству питомци су се жалили да немају довољно средстава да себи приуште квалитетне намирнице. Матић је тврдио да је принуђен да ужива „несвежег јела“.³⁶ Већ смо навели Јаковљевићев и Јанковићев пример, где се први жалио на устајало месо, а други да је храна „рђава“.³⁷ Несумњиво је да су питомцима неке од тих намирница у Србији биле доступне свежије. Међутим, треба имати у виду да су се тада сусретали и са различитим кухињама. Тако се, примера ради, и Љубомир Ненадовић згражавао над укусом немачког хлеба: „Шта је овај хлеб према белој нашој проји?“³⁸ Интересантан опис оставио је Филип Христић: „И у Пешти где смо неколико дана остали, и на путу у лађи, и у Бечу првих дана било ми је зло од тог несрећног јела. То је био карфиол пржен у путеру и са пармезаном и сиром. За две године од тога дана, ја нисам могао карфиол ни погледати, а то ли јести га.“³⁹

На основу наведеног стиче се утисак да је благодетије које је држава давала питомцима након 1849. било довољно за пристојан живот и студирање у иностранству. Проблеми за питомце су настајали у случају непредвиђених околности, а то су, између осталог, били управо здравствени проблеми. О младићима у иностранству, чије се здравље нагло нарушило, често није било никога да брине. Иако је, са обзиром на скромне здравствене прилике у Србији средином 19. века, било за очекивати да су медицинска знања у великим градовима Европе била већа, чињеница је да су се оболели питомци налазили далеко од својих најближих који су могли да им пруже одговарајући негу у данима болести. Они који су имали остале српске студенте у близини успевали су да дођу до лекара, потом и до лекова и терапије, што је такође подразумевало финансијске издатке, а то је често водило у задуживања, прво код осталих питамаца, а онда и даље. Нажалост, у појединим случајевима интервенције лекара и лечење није

³⁶ ДАС, МПс, 1856, Ф III, Р 102.

³⁷ Исто, 1861, Ф VIII, Р 1444; 1854, Ф V, Р 381.

³⁸ Цит. према: Љ. Трговчевић, *Чезња за домовином и светлости веллеграда*, 501.

³⁹ Ф. Христић, *нав. дело*, 100.

водило ка оздрављењу, те је било неколико питомаца који су преминули у иностранству.

Смрт и њени хирови

„[...] Станствовати чувствену је тешко,
Још је теже држат' му се крепко,
Сарањујућ другове и браћу,
Једину ли родитеља срећу,
У земљи тужег свијета,
Ђе им сеја ни циглог цвијета,
На гроб донет' нит' усадит, може
Тешко својим – тек мајкама теже
Не дочекат чем' су се надале,
Сузама ли небо заклињале,
У дом синци, да се срећно стеку,
При повратку кано при растанку,
Мртвеж ђеце не доживјет нигда,
Тек без рана човек ли је игда? [...]“

Ранко Алимпић, *Туга за завичајем*⁴⁰

Јануара 1847. у Халеу је од туберкулозе преминуо српски питамац Коста Петровић Јечменић.⁴¹ Његово здравствено стање било је нарушено и пре него што је изабран за државног питомца. Судаћи по извештајима, услови студирања у Халеу додатно су утицали на његово здравље. Новембра 1846. пао је у постељу и непрестано је искашљавао крв.⁴² Сахрањен је о трошку својих пријатеља, седморице државних питомаца који су се школовали на оближњим универзитетима. Петар Ј. Радовановић обавестио је јавност у Србији у *Новинама читалишта београдског* како је протекла Јечменићева сахрана.⁴³ Димитрије Матић је саставио и одржао посмртно слово. Заједно са њим говорили су Пољак Токарски

---

⁴⁰ М. Алимпић, *нав. дело*, 22–23.

⁴¹ Рођен је 1823. у Хотину, у Бесарабији. Заједно са родитељима се доселио у Србију. Био је одличан студент и запослио се као писар у Суду вароши Београда, након чега је изабран за државног питомца. Ж. Спасић, *Петар Протић Драгачевац*, 60.

⁴² Исто.

⁴³ *Новине читалишта београдског*, бр. 5, 31. јануар / 12. фебруар 1847, 36; Ж. Спасић, *Петар Протић Драгачевац*, 61.

и Словак Јаков Грајхман. Опело је одржао грчки архимандрит из Лајпцига.⁴⁴ Јечменић је у Хале био упућен заједно са Петром Радовановићем са задатком да изучи филозофске науке. Његовом смрћу ослободило се место за школовање у иностранству за Рајка Јовановића Лешјанина, који је послат у Хајделберг.⁴⁵

Недуго након Петровићеве смрти на адресу Министарства просвете стигла је молба Радовановића и Ђорђа Ценића, који су тражили да из Халеа, односно Гетингена, своје студије наставе у Берлину. Као разлог за пресељење, Радовановић је навео „нездрав“ и „сумпораст ваздух“, који је према његовим речима опасан по здравље за онога „који се навикао на чист“. Поучено трагичном Петровићевом смрћу, Министарство је одобрило молбу двојици српских питомаца.⁴⁶

Прошло је нешто више од две године од Јечменићеве смрти, када је на адресу Министарства просвете стигла тужна вест да је и Петар Ј. Радовановић, студент филозофије,⁴⁷ преминуо у Берлину 10. марта 1849. године. Како је Ранко Алимпић, известио, Радовановић, који је иначе био његов најбољи пријатељ, је извесно време боловао од „прсне болести“, тачније од туберкулозе или „јектике“. Да ли је Радовановић отишао у „Германију“ са нарушеним здрављем и у којој мери је његовој прераној смрти кумовао боравак у Халеу, на шта се жалио Министарству, нисмо у прилици да оценимо. Опело приликом сахране држао је извесни руски свештеник Соколов, до кога су остали питомци дошли преко руског дипломатског представништва у Берлину. Радовановић је сахрањен на гробљу Доротејске црквене општине. Из извода трошкова које је Алимпић доставио надлежнима уочљиво је да је Радовановић од свог благодејанија остао немачком доктору дужан 50 талира „прајских“. Погребни трошкови коштали су остале питомце 212 талира, што им је држава надокнадила.⁴⁸ Благодејанци су свом пријатељу саставили епитаф на споменику, који је забележио Јеврем Грујић у свом дневнику:

⁴⁴ Д. Матић, *нав. дело*, 56–57.

⁴⁵ ДАС, МПс, 1847, Ф VII, Р 609.

⁴⁶ ДАС, МПс, 1847, Ф VII, Р 609.

⁴⁷ Вероватно под утицајем књиге Милеве Алимпић о свом супругу Ранку, где се наводи да је Радовановић на студије у иностранство отишао као потпоручник у „војном мудиру“, грешком се сматрало да је он био војни питамац. Из грађе Министарства просвете јасно се види да је реч о неком ко је отишао да изучава филозофске науке. М. Алимпић, *нав. дело*, 24.

⁴⁸ ДАС, МПс, 1849, Ф V, Р 439.

„За дужевна војна спремати се стадо
Завичају мили овај завет дадо
И тек плод да зберем, ах на жалост (вељу)
Смрт ме баци Србе у гробну постељу
Али иди кажи, каж' Србији (весо)
Лик јој собом свети св'а у гроб снесо“.⁴⁹

Радовановићевом прераном смрћу отворило се место за ново благодeјаније. За њега је конкурисао Јован Ристић, потоњи државник а тадашњи студент друге године филозофије на београдском Лицеју.⁵⁰ Он се јула 1849. заједно са војним питомцем Арсенијем Стефановићем упутио у Берлин. Међутим, Ристићев сапутник се убрзо разболео. Алимпић, који је очигледно на себе преузео одговорност да извештава надлежне, писао је да је Стефановићево здравље прво било нарушено стомачним проблемима, да се потом заразио колером и да је убрзо преминуо од последица исте 5. августа 1849. године. Из сачуваног кратког Ристићевог дневника уочава се да су он и Стефановић тих првих месец дана у Берлину били нераздвојни, да је Стефановић био изузетно активан и да се није жалио на здравствено стање. „Арса је трчао и скакао као бесан“, записао је поводом једног весеља код Алимпића у Потсдаму. Вест да је Стефановић на самрти Ристића је потпуно изненадила: „Јошт сам у постељи. Дотрча Шефер и каза ми да је Арса на самрти. Скочи, потрча, на двоје на троје обуко се, одо с Книћанином к њему. Затеко га у у постељи изнемогла и малаксава. Очи му бјау црне, упале, на питање наше, шта му је одговори нам: „Дођо у Прајску да кости моје оставим“. Тјешисмо га, и ма непомаже ништа јер у 2 сата после подне издану. Смућеност највећа, жалост. Одо с Ранком, те куписмо места за гроб. Написа писмо Стаменковићу. Преко ноћи цјеле не трену.“⁵¹

Питомци нису успели да дођу до православног свештеника, те је опело одржао протестантски. Ристић и Алимпић су забележили да је „држао лепо слово“.

⁴⁹ Преузето од: Љ. Трговчевић, *Чезња за домовином и светлости велеграда*, 503.

⁵⁰ ДАС, МПс, 1849, Ф II, Р 176.

⁵¹ АСАНУ, Заоставштина Јована Ристића, несрећена грађа, кутија 15025. Грађа из несрећене заоставштине Јована Ристића била нам је доступна приликом израде докторске дисертације *Јован Ристић: биографија државника*, која је 2020. одбрањена на Филозофском факултету у Београду. Још једном користимо прилику да се захвалимо управи АСАНУ која нам је поменуто грађу уступила на коришћење.

Стефановић је сахрањен непосредно поред Радовановићевог гроба.⁵² Било је у томе додатне симболике јер су са друге стране Доротејске црквене општине „један наспрам другог“ лежали немачки филозофи Хегел и Фихте.⁵³ Министарство је надокнадило трошкове сахране српским питомцима.⁵⁴ Издвојена су и новчана средства да се покрију трошкови подизања споменика Јечменићу и Петровићу, а вероватно је то урађено и у Стефановићевом случају. Могуће варијанте надгробног споменика изнео је војни питамац у Берлину Петар Протић Драгачевац.⁵⁵

Клима и прилике у Берлину нису добро утицале ни на Ристића. „Био сам до подне сасвим малаксао. Ово дана од много зноја кој ноћу потоком преко мене тече, сасвим сам ослабио. Полуција ме упропасти. Морам предузети сасвим други начин живљења [...]“, прибележио је у свом дневнику. Тај „други начин живљења“ за њега је подразумевао завет од десет тачака којим је обавезао себе да га испоштује. Једна од тих тачака гласила је: „Поради здравља свако вече одати“.⁵⁶

Да је 1849. колера представљала велики проблем сведочи и Ристићево писмо Министарству. На позив питамаца Ђорђа Ценића и Рајка Лешјанина напустио је Берлин и преселио се у Хајделберг. Тек из града на Некару обавестио је Министарство просвете о свом кораку: „Услед мутне и магловите непогоде, која особито овога лета у Прајској свирепује и њене толике становнике упропашћава, што је главна и највећа причина смрти друга и сапутника мог Арсенија Стефановића, а притом због колере, која у Берлину стотинама жртвији

---

⁵² „Осванемо у главној вароши Краљевства Прајског: Берлину. Састанемо се одма с Ранком Алимпићем, Петром Протићем и Книћаниновим сином. Оидемо на гробове незаборављених другов наши: Петра Радовановића и Арсенија Стефановића. Они леже један поред другог. По њима расте цвеће србском руком засађено. Кад гледам преко Мориша код Арада са твојом четом пређе, четири непријатељска топа оте, кад на једоме стојећи вика „Да живи јединство и Слобода Србска!“ а Маџари се на те устремише, док те твои из гомиле њине избавише, у том плуску тапета непаде ти јуначка млада главо, а овде од колере за 6 сати да свршиш мораде! Жалост је за те младог, несрећи за нас, што те тако ваљаног а тако рано изгубити морасмо! Оба су били чланови Дружине младежи Србске.“, забележио је Јеврем Грујић у свом дневнику. АСАНУ, ИЗ, Заоставштина Драгослава Страњаковића, 14.556/155.

⁵³ Д. Матић, *нав. дело*, 45.

⁵⁴ ДАС, Збирка поклона и откупа (=ПО), к. 1, бр. 24, кнез Александар Карађорђевић Министарству финансија, Београд, 22. септембар / 4. октобар 1849.

⁵⁵ Ж. Спасић, *Петар Протић Драгачевац*, 62–63.

⁵⁶ Цит. према: Д. Б. Радовић, *нав. дело*, 37; АСАНУ, Заоставштина Јована Ристића, кутија 15.025, несређена грађа.

посведневно прождире, по савету мом у Потсдаму, Магдебургу и Хајделбергу наодећи се земљака, који су од части чули од части извећени били да се здравље моје посведневно гуди, одкуда рђаве последице за мене произтећи могу, принуђен сам био за спасти здравље своје напрасно Берлин оставити, и овде у Хајделберг, где је клима врло пријатна и угодна, доћи [...]“.⁵⁷ Због здравствених неприлика у Берлину Лешјанин је одустао од планираног одласка из Хајделберга у престоницу Пруске.⁵⁸ Колера је у Берлину представљала проблем и наредних неколико година. Петар Протић Сокољанин је 1852. године забележио: „Овамо нам колера штету чини. Ја сам фала Богу здраво.“⁵⁹

Туга осталих српских питомаца због смрти њихових пријатеља била је огромна. Ристић је поред колере, желео да промени средину јер га је у том тренутку подсећала и на Стефановићеву смрт. Ранко Алимпих је у част тројице својих добрих пријатеља саставио песму *Туга за завичајем*. Петар Протић Драгачевац је објавио у *Србским новинама* „Мисли на гробу Косте Јечеменића“ приликом подизања споменика. „Твоје и наши пријатеља паденије у овом удаљеном свету не треба младе србске духове да у смутњу доведе, већ јошт више им повода к ревностном борењу за свету идеју, која нас к племенитом делу руководи, даде“, закључио је Протић.⁶⁰

Три смрти које су се десиле у кратком року нису код осталих питомаца изазвале само тугу, већ додатну несигурност и страх. Ђорђе Ценић, питомац права у Берлину, је септембра 1849, месец дана након Стефановићеве смрти писао Министарству, да му се већ након два месеца од одласка у „Германију“ појавила „прсобоља“ која га није напуштала. Лоше здравствено стање, према његовим речима само му је додатно сметало да на одговарајући начин испуњава студентске обавезе, јер га „обарају“ лекови које је узимао као редовну терапију. Није сачекао одговор Министарства и кренуо је натраг у Србију. Након приспећа у Београд

---

⁵⁷ ДАС, МПс, 1849, Ф II, Р 189.

⁵⁸ Исто, Ф I, Р 35.

⁵⁹ П. Протић Сокољанин, *нав. дело*, 182.

⁶⁰ *Србске новине*, бр. 142, 21. децембар 1850 / 2. јануар 1851, 543.

молио је да га надлежни не схвате као „самовољника“ и да му се пре него што се прими службе дозволи одмор ради поправљања здравственог стања.⁶¹

Пре њега студије су због угрожености здравља напустили Панта Јовановић, потоњи министар финансија, и Филип Ковачевић. Први је 1846. послат да изучи камералне науке у Хохенхајму, а други је исте године послат као војни питомац у Берлин. Јовановић се 1. фебруара 1849. пожалио на здравствено стање, али му је остао још један семестар и на јесен је поново писао са истим циљем. Нису му пријали климатски услови: „Зима је овде одвећ строга и сурова, а обиталишта су нездрава и рабатна.“ Жалио се на грудобољу. Министарству је изразио жељу или да се врати натраг у Србију или да му се одобри прелазак у неки већи универзитетски центар, попут Берлина. Као разлог је навео да „у једној се вароши у случају болести боље или лакше помоћи и чувати може, него ли овде у Хохенхајму који ни село није.“ Пошто су питомци у Берлину добијали нешто виша благодејанија, годишњи буџет Министарства није могао да покрије његов прелазак у престоницу Пруске. Јовановићева молба није услишена, те је добио дозволу да се врати у Београд.⁶² Костантан страх од болести огледао се и у констатацији Петра Протића Сокољанина о питомцу Крсти Писаровићу: „За Крсту чујем да је врло болестан, да је скоро хипохондрист постао.“⁶³

Филип Ковачевић је заједно са Ранком Алимпићем, Јованом Марковићем и Петром Протићем Драгачевцем 1846. као војни питомац упућен у Берлин. Војни питомци су имали виша благодејанија од осталих студената јер су њихове студије захтевале веће издатке. Септембра 1848. Ковачевић се разболео, а од лекара му је било забрањено свако физичко напрезање и саветован одмор. Након што се вратио у земљу тражио је од кнеза и Државног савета да му се продужи исплата благодејанија док не нађе државну службу, што је било одбијено. Ковачевићево здравствено стање се побољшало, те је августа 1849. писао Министарству са намером да поново постане питомац у иностранству. Надлежни, имајући пред очима Радовановићев и Стефановићев случај, нису хтели да ризикују. Одбијен је уз

⁶¹ ДАС, МПс, 1849, Ф I, Р 42.

⁶² Исто, Ф I, Р 36.

⁶³ П. Протић Сокољанин, *нав. дело*, 181.

образложење да не постоји гаранција да се неће опет разболети, па самим тим „на терету и штети бити“.⁶⁴

Страх од болести или смрти међу питомцима био је огроман. То најбоље сведоче речи Ранка Алимпића: „Кад сам достигао жељени дан, да у отачество пођем, ја сам отишао, и заплакао на гробовима мојих другова, који не беху моје среће. Да сам их могао из земље подићи радо бих дао део свог живота. Оставио сам Берлин да се необазрем на њега, и хитао сам под српско небо отвореном душом и срцем. Сви начини путовања чињаху ми се одвећ спори. И кад сам се угледао на обали земунској, чинило ми се: е никад нећу пребродити Дунаво и Саву. Кад сам стао на београдску обалу, суза радости киптела ми је на око; чисто се изгубих, па сам се окретао око себе, да што пре што више видим. Да ми је било да у том часу сву Србију загрлим. О! Миле мисли! у којима сам ја тога дана до неба узлетао!“⁶⁵

И наредна, 1850. година, није прошла без смрти једног српског младића који се упутио на студије у иностранству. Радило се о Милошу, сину државног саветника Стефана Стојановића Ћосе, који је студирао у Паризу. Јеврем Грујић је забележио у свом дневнику: „1. Јунија ето ти послеподне свију у собу. Снуждени. Прочита се писмо од Рајка; Црн глас: Милоша Стојановића поштена човека, добра Србина, ваљана друга нема више! Од тежке боље – запаљења мозга, после велики мука премину у Паризу 29. Маја 1850 око два сата послеподне.“⁶⁶ Његов гроб посетио је две године касније Илија Гарашанин, који је писао Јовану Мариновићу: „Јуче сам посетио гроб сина Г^{на} Стојановића заједно са Магазиновићем и Васом. Ниједан нисмо могли се без суза кад помислимо да онај камен покрива тело једног младог Србина у овом преудаљеном туђинству. Оставили смо му по обичају по један венац, и плајвазом написали наша имена на оном споменику, као што сам видио да сте и ви учинили.“⁶⁷

Стојановић није био једини питамац, кога није финансирала директно држава, а који је у назначеном хронолошком оквиру овог рада преминуо у

---

⁶⁴ Ј. Милановић, *нав. дело*, 57–58.

⁶⁵ М. Алимпић, *нав. дело*, 24.

⁶⁶ АСАНУ, ИЗ, Заоставштина Драгослава Страњаковића, 14.556/155; Љ. Трговчевић, *Чезња за домовином и светлости веллеграда*, 502.

⁶⁷ *Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу, књига прва, од 29 марта 1848 до 31 дец. 1858*, приредио Ст. Ловчевић, Београд, 1931, 31.

иностранству. Пет година касније у Хајделбергу је преминуо Петар Протић Сокољанин. Радило се о једном од најистакнутијих представника Дружине младежи србске и неком од кога се много очекивало у читавој тој генерацији. Након неколико неуспешних покушаја да добије благодејаније од државе,⁶⁸ његове студије у иностранству почео је да стипендира кнез Михаило, па је наставио кнез Милош Обреновић.⁶⁹ Уписао је правне и државне науке у Берлину 1851. године. Наредне се преселио у Хајделберг, где је докторирао средином новембра 1854. године. Непуна два месеца касније, 7. јануара 1855, преминуо је од туберкулозе. Сахрањен је на сиротињском хајделбершком гробљу. Његови посмртни остаци су заузимањем његових пријатеља неколико година касније пренети на угледније гробље у Хајделбергу.⁷⁰

У Бечу је 1856. године преминуо Андреја Стефановић, питомац који је изучавао техничке науке на тамошњем универзитету. Министарство су средином априла о томе обавестили остали државни питомци који су студирали у Бечу – Јован Г. Ристић, Михаил Жељковић, Нићифор Јовановић, Коста Вујић и Светозар Стефановић. Према њиховим речима Стефановић је „пао у болест“ јануара 1856. и од исте „непрестано болујући“ преминуо 1. априла. Питомци су настојали „да се при обреду наше православне цркве пристојно сарани“. Кнез Александар се на основу одлуке Савета и предлога питомаца сагласио да се издвоје средства за подизање мермерног крста на гробном месту. Поменута петорица српских питомаца су из свог џепа платила трошкове лечења и сахране, након што су се претходно задужили код једног бечког трговца у износу од 77 талира и 26 крајцара сребра. Укупан дуг који је покојни Стефановић учинио према њима био је „122 форинте и 48 крајцара сребра“. Министарство им је на основу претходне праксе, позивајући се на у случајеве Јечменића, Радовановића и Арсенија Стефановића, надокнадило трошкове. Средства нису надокнађена Аранђелу

⁶⁸ ДАС, МПс, 1849, Ф II, Р 186; Ф III, Р 293.

⁶⁹ П. Протић Сокољанин, *нав. дело*, 8, 158–159, 171.

⁷⁰ Протићев гроб је 1872. посетио је Коста Н. Христић, тадашњи хајделебершки питомац. Забележио је да се о гробном месту неко стара и да је „свеж, побусан и цвећем окићен“. На основу приче једног хајделбершког трговца Ердмана забележио је да је гробно место највероватније посећивала Протићева вереница „кћи једног малог чиновника, у чијој је кући становао.“ К. Н. Христић, *Записи старог Београђанина*, Београд, 1937, 399.

Стефановићу, покојниковим оцу, који се задужио без претходне сагласности Министарства.⁷¹

Исте године, са студија у иностранству су се превремено из здравствених разлога вратила још двојица питомаца. Јеврем Вељковић, који је одређен за војног питомца у Берлину, добио је савет од лекара да напусти престоницу Пруске и „да мирно и у чистом ваздуху живим.“⁷² Нешто после Вељковићевог случаја због „слабости здравља“ своје студије напустио је и Јован Јаковљевић, питомцац „по струци рударској“ који је студирао у Фрајбургу.⁷³

Ментално здравље и/или изговори

Прве генерације србијанских питомаца биле су врло посвећене својим школским обавезама. Питомци су били свесни да држава улаже у њих, да има велика очекивања, те су настојали да прилику која им се указала што боље искористе. Дневник Димитрија Матића најбоље открива како му је изгледала дневна рутина и колико је био посвећен својим наставним обавезама. Устајао је између пола пет и шест часова ујутру. Након доручка је одлазио на предавања. На њима је проводио око осам часова, а паузе између предавања користио је тако што је истраживао у библиотекама. Након предавања шетао је два до два и по сата, након чега се враћао у свој „квартир“ и око десет часова увече ишао на спавање. Шетња је била прилика да побољша своје здравствено стање.⁷⁴ Сличну динамику имали су и српски студенти у Хајделбергу 1849. године.⁷⁵

Таква динамика и посвећеност наставним обавезама имала је и своје последице. Јован Ристић је на крају својих студија писао Министарству да су факултетске обавезе дале „скупе жртве сна и здравља“.⁷⁶ Илустративан пример представља и случај Филипа Христића. Почетком децембра 1846. писао је како „га је жалосна болест главе спопала“. Лекар је Христићу дао дијагнозу да је претерано

---

⁷¹ ДАС, МПс, 1856, Ф V, Р 58.

⁷² Исто, Ф V, Р 95.

⁷³ Исто, Ф VI, Р 125.

⁷⁴ Д. Матић, *нав. дело*, 34–35, 44–45.

⁷⁵ Д. Радовић, *нав. дело*, 28.

⁷⁶ Исто, 40.

умно напрезање проузроковало „ослабљење нерава“, те му је забранио „такво умно занимање“ на неколико месеци. Христић је молио Министарство да му се продужи исплата благодетјанија и рок за завршетак студија на још годину дана, у чему му се изашло у сусрет.⁷⁷

Матића смо навели као пример питомца који је био изузетно посвећен својим обавезама. Често се дешавало да је учио увече под свећом, али је константовао да тада највише „очи пате“.⁷⁸ Било је и неколико других примера здравствених тегоба које су ометале српске студенте. Сокољанин је са жаљењем истакао да је у Берлину искусио такву „зубобољу да сам један мој зуб берлинским кљештима пожртвовао.“⁷⁹ Слично као Христић и његов пријатељ и сапутник у Паризу Константин Магазиновић морао је да паузира годину дана од факултетских обавеза јер је сломио десну руку: „Упишем се у школу права, а на скоро затим несрећно паднем, луксирам десну руку и (угрувам лакат) и лечећи руку добијем страшне протисли, од којих се свалим у кревет и годину дана одболујем.“⁸⁰

Један од најсликовитијих примера из тог периода представља случај Димитрија Димитријевића, који је 1849. као благодетјанац отишао у Париз да изучи француски језик и књижевност у циљу да се спреми за професора на Лицеју.⁸¹ Проблеми са њим су настали 1853. године. Француски конзулат у Београду се обратио Министарству иностраних дела на основу жалбе извесног паризлије Ламонта, који је тврдио да му Димитријевић дугује 730 франака. О томе је било обавештено и Министарство просвете потом и Министарство финансија. Како Димитријевић није одговарао на позиве из Србије, надлежни су о целој ситуацији тражили објашњење од српског питомца у Паризу, Стевана Милосављевића. Потоњи, нешто касније и Јеврем Грујић, су потврдили истинитост ових тврдњи. Министарство просвете је Милосављевићу наложило да Димитријевића возом пошаље назад за Србију. У случају да не успе да истог наговори, српски министар

⁷⁷ ДАС, МПс, 1846, Ф III, Р 61.

⁷⁸ Д. Матић, *нав. дело*, 32.

⁷⁹ П. Протић Сокољанин, *нав. дело*, 171–172.

⁸⁰ АСАНУ, ИЗ, 9.288; Љ. Трговчевић, *Чезња за домовином и светлости веллеграда*, 502.

⁸¹ ДАС, МПс, 1852, Ф IV, Р 380.

иностранних дела Алекса Симић је већ дао одобрење да то може учинити француска полиција. Да би се избегао такав сценарио, Милосављевићу је преко „правитељственог банкера“ Куманудија послато 75 талира које је требало да да Димитријевићу на име путних трошкова, али тек непосредно пре његовог поласка из Париза. Милосављевић је неколико дана покушавао да наговори свог пријатеља да крене у Србију. Потоњи је пристао, укрцао се у воз за Стразбур, али се на Милосављевићево запрепашћење искрцао већ на следећој станици и вратио у престоницу Француске. Димитријевић је новац који је добио за путни трошак потрошио за свега неколико дана. Милосављевић је у извештају Министарству истакао као главни проблем Димитријевићево ментално стање, са тврдњом да је „у болест тако названу, мономанију пао“, те да је „с ума сишао“. Треба имати у виду да се Милосављевић у Паризу школовао за лекара. У наставку истог извештаја додао је: „Болест није неизлечива, при том он може са овом болестију лако путовати; но као што ја немам налога да друге начине употребим, но само да му помогнем да се за пут спреми [...]“ Решење је нађено у томе да се са Димитријевићем назад у Србију врати трећи српски питомац у Паризу Јеврем Грујић. Њему је Милосављевић од свог благодетејанија издвојио 75 талира, који су били довољни за путни трошак. Државне институције су на себе преузеле обавезу да покрију Димитријевићева задужења и да надокнаде Милосављевићево издвајање за његовог колегу.⁸²

Шта се тачно дешавало са Димитријевићем након његовог повратка није нам познато. Јасно је да државни органи нису благонаклоно гледали на његово понашање током боравка у Паризу. Сачуване су његове три молбе из 1855. и 1856. године, где се жали како је већ две године запослен као изванредни канцелиста при Министарству просвете. Додао је да су све његове колеге које су 1849. отишле у иностранство и вратиле се напредовале у државној хијерарији, а да он није „баш најгори од мога друштва“. Средином 1856. постављен је за „протоколисту, архивара и регистратора“ при Министарству просвете.⁸³ Поменути случај донекле доводи у питање да ли се у Димитријевићевом случају заиста радило о угроженом

---

⁸² ДАС, МПс, 1854, Ф III, Р 272.

⁸³ Исто, 1856, Ф IV, Р 74.

менталном здрављу или је просто реч о појединцу који је потпао под чари париског монденског живота, у чему није био последњи.⁸⁴

Остаје чињеница да су се питомци у појединим случајевима изговарали здравственим тегобама да би добили повишицу државне стипендије, продужење боравка или да би им се одобрио прелазак у други град где би били ближи својим вршњацима из Србије. Министарству просвете је почетком педесетих година највише главобоље задавао Милован Јанковић. Несумњиво талентовани питомац, својим држањем и без длаке на језику често није наилазио на разумевање надлежних. Његови извештаји, који нису писани са тактом, који је на пример имао Јован Ристић, били су директни и представљају драгоцену изворну грађу. Ристић је средином 1852. напустио Берлин, потом докторирао у Хајделбергу, па добио одобрење Министарства да настави своје усавршавање у Паризу. У жељи да буде ближи Ристићу и добром пријатељу Јеврему Грујићу, и Јанковић је био намеран да им се придружи у престоници Француске и да тражи повећање благодетија. Његов први покушај није одобрен од стране Министарства јер Јанковић за разлику од Ристића није завршио своје студије. Средином августа писао је други пут изговарајући се здрављем. Да ствар буде занимљивија Министарство је већ донело решење да му се одобри прелазак у Париз, али је и пре него што је Јанковићу стигло решење он самоиницијативно прешао у престоницу Француске и о томе обавестио Државни савет, а не надлежно Министарство. Епилог тих догађаја је био да је Јанковић на самом почеку изгубио благодетија, па му је у помоћ прискочио Грујић који је своју стипендију великодушно поделио са њим. На позив Министарства одбио је да се врати у Србију, и одговорио је да ће у Паризу остати још неко време, а да ће у случају да Министарство то одбије његове студије наставити да плаћа његов отац. Треба рећи да је Јанковићу и Грујићу финансијску ситуацију у том периоду помогло и то што су освојили награду на новчаној лутрији. Јанковић се у Србију вратио средином 1853. године. Иако је у прво време био у немилости, убрзо је постао професор Народне економије на Лицеју.⁸⁵

⁸⁴ М. Јагодић, *нав. дело*, 178.

⁸⁵ ДАС, МПс, 1854, Ф V, Р 381; В. Павловић, *нав. дело*, 191; Д. Радовић, *нав. дело*, 38.

Закључак

Држава је имала великих очекивања од генерације државних питомаца које је послала на студије у иностранству 1846. године. Интересантан је податак да су од њих 10 који су отишли у стране земље своје студије завршили само њих тројица и то војни питомци – Ранко Алимпић, Јован Марковић и Петар Протић Драгачевац. Петар Радовановић и Коста Петровић Јечменић, преминули су у Халеу, односно Берлину. Са студија су се вратили због нарушеног здравља Филип Ковачевић, Панта Јовановић и Ђорђе Ценић. Алекса Десимировић, који је са Пантом Јовановићем послат у Хале да изучи камералне науке, враћен је јер је запао у дугове.⁸⁶ Није нам познато шта се десило са Мијајлом Пантићем који је послат у Праг да се изучи да постане „цивилни инжењер“. Такав стање ствари утицало је на даље планове Министарства око слања државних питомаца у иностранство. На место оних који се више никада нису вратили, или оних који су пре времена вратили у Србију, Министарство је бирало између најбољих кандидата који су експлицитно тражили да буду послати у иностранство и да заузму већ предвиђено место у буџету. Тако је Рајко Јовановић Лешјанин као студент прве године Лицеја заузео место Косте Петровића Јечменића, а Јован Ристић као студент друге године место Петра Ј. Радовановића.⁸⁷ Место Филипа Ковачевића заузео је Арсеније Стефановић који је након месец дана од приспећа у Берлин преминуо.

Од туберкулозе су преминули Јечменић, Радовановић и Петар Протић Сокољанин, а на болове у „прсима“ су се жалили Димитрије Матић, Јован Ристић, Ђорђе Ценић, Милован Јанковић и Панта Јовановић. То није необично када је реч о становништву у Србији, где су туберкулоза и остале плућне болести биле доминантан узрок смрти до дубоко у 19. век.⁸⁸ Арсеније Стефановић је преминуо од колере, а Милош Стојановић од можданог удара. Узрок смрти Андреје

---

⁸⁶ Исто, 1848, Ф I, Р 28; 1849, Ф I, Р 65; Ф III, Р 224.

⁸⁷ Колико нам је познато поменута двојица су једини који нису завршили Лицеј, а одобрено им је да постану државни питомци у иностранству. Примера ради, молбе за студије у иностранству Стојана Бошковића, Радивоја Милојковића, Владимира Јовановића и Павла Радовановића из 1852. одбијене су управо из тог разлога што нису завршили студије на београдском Лицеју. ДАС, МПс, 1852, Ф I, Р 27, 28, 30, 31.

⁸⁸ Н. Sundhaussen, *Historische Statistik Serbiens 1834–1914: mit europäischen Vergleichdaten*, München, 1989, 585.

Стефановића није нам познат. Са сигурношћу се може тврдити да је у иностранство нарушеног здравља отишао Јечменић, док се на основу извора то не може докучити о осталим питомцима који су преминули, те се стога и не може дати дефинитиван одговор у којој мери је смртним случајевима кумовало другачије окружење, клима, услови живота или загађеност ваздуха. Да је боравак у иностранству имао директног утицаја на смрт државног питомца са сигурношћу се може тврдити само у случају Арсенија Стефановића, који се заразио колером.

Како су питомци бирани по строгим критеријумима, што је подразумевало да прилику да студирају у иностранству добију само они најбољи, јасно је да се од њих много очекивало приликом повратка у отаџбину. Узвешу у обзир велика очекивања и велике издатке сиромашне Кнежевине у Министарству су почели да размишљају о здравственом стању питомца које шаљу на студије у иностранство. Здравствено стање будућих благодејанаца, иако не званично, је било један од фактора њихове селекције, поред успеха на студијама, тако да су забележени случајеве одбијања по том основу. Филип Ковачевић је одбијен уз узговор да ће „на терету и штети бити“. Примера ради, и Стојан Бошковић је одустао од одласка на студије због крхког здравља иако је био један од најбољих студената на Лицеју. И у каснијем периоду се дешавало да су студенти због нарушеног здравља превремено напустили студије, а дешавали су се и трагични случајеви попут оног из шездесетих година када се Лука Каљевић, рођени брат потоњег председника владе Љубомира Каљевића, удавио у Женевском језеру.⁸⁹ Међутим, то се није догађало у високом проценту и у толикој мери као од средине четрдесетих до средине педесетих година 19. века.

STUDIES OF SERBIAN STUDENTS ABROAD AS A HEALTH CHALLENGE IN THE FORTIES AND FIFTIES OF 19TH CENTURY

Summary:

The first generations of Serbian students faced great challenges while studying in foreign countries. These were not only cultural, ideological, political, scientific, but partly also health related reasons. Serbian historiography so far has not paid too much attention to this important

⁸⁹ Љ. Каљевић, *Моје успомене*, приредио С. Турлаков, Ужице, 2006, 75.

issue. The different climate and natural environment had an impact on their health. The reports of state cadets to the Ministry of Education in the late forties and early fifties are full of various complaints about their health problems. It is a justified opinion that certain scholars tried to get an increase in scholarship from the Ministry of Education with those requests. However, we should not overlook the fact that in the period 1847-1850 four students died. Also, several of them were forced to prematurely end their studies due to impaired health. The paper is written on the basis of unpublished and published sources and relevant scientific literature.